

УДК 343.137.5: 343.121.5

Задерейко Світлана Юріївна –

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного та міжнародного права
ЮІ КНЕУ імені Вадима Гетьмана,
zadereikosvitlana@gmail.com
0000-0002-0336-0023

Svitlana Yu. Zadereiko –

candidate of juridical sciences, associate professor,
professor of the Department of Public and International Law,
the Institute of Law,
Kyiv National Economics University named after Vadym Hetman
(54/1, Prospect Peremogy, Kyiv, Ukraine)
zadereikosvitlana@gmail.com
0000-0002-0336-0023

Перспективи запровадження оновленої моделі кримінального провадження щодо неповнолітніх в Україні

В даній статті розглянуто перспективи запровадження оновленої моделі кримінального провадження щодо неповнолітніх в Україні.

Акцентовано увагу на необхідності впровадження міжнародних стандартів при здійсненні кримінального провадження щодо неповнолітніх, практики Європейського суду з прав людини. Відзначено, що оновлена модель кримінального провадження щодо неповнолітніх повинна відображати такі особливості: 1) профілактична та соціально-реінтеграційна спрямованість кримінального провадження щодо неповнолітніх; 2) для представників правоохоронних і судових органів забезпечення прав і законних інтересів неповнолітнього повинно стати першочерговим завданням (на практиці); 3) розширення спеціалізації спеціально уповноважених органів та інституцій, які беруть участь у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, зокрема, створення окремої системи судів у справах неповнолітніх, спеціальних підрозділів в структурі Національної поліції, проведення підготовки прокурорів і адвокатів тощо; 4) мінімізація карального впливу на неповнолітніх і заміна медіаційними процедурами тощо; 5) широке застосування виховних санкцій, а тримання під вартою і позбавлення волі здійснюється у виняткових випадках, як винятковий захід.

Слід зазначити, що реалізувати вищеперераховані положення можна із врахуванням таких напрямів: 1) накопичення доктринальних знань щодо позитивного зарубіжного досвіду, міжнародних актів стосовно кримінального провадження, у якому беруть участь неповнолітні; 2) виокремлення напрямів реформування чинного законодавства; 3) впровадження цих напрямів у чинне законодавство; 4) практична реалізація даних норм, яка передбачає створення спеціалізованих інституцій, спеціальну підготовку осіб, які братимуть участь у кримінальному провадженні тощо.

Відмічено, що відсутність взаємодії та координації діяльності уповноважених органів державної влади при прийнятті рішень, що стосуються безпосередньої реалізації державної політики в сфері створення юстиції для неповнолітніх, фактично є чи не найбільшою проблемою до сьогодні.

Ключові слова: *слідчий, прокурор, слідчий суддя, кримінальне провадження, неповнолітній, заходи виховного характеру, досудове розслідування, кримінальне провадження.*

S.Yu. Zadereiko Prospects of the Implementation of the Updated Model of Criminal Proceedings regarding Minors in Ukraine

This article examines the prospects of introducing an updated model of criminal proceedings against minors in Ukraine.

Attention is focused on the need to implement international standards when conducting criminal proceedings against minors, the practice of the European Court of Human Rights. It was noted that the updated model of criminal proceedings against minors should reflect the following features: 1) preventive and social reintegration orientation of criminal proceedings against minors; 2) for representatives of law enforcement and judicial bodies, ensuring the rights and legitimate interests of minors should become a priority task (in practice); 3) expansion of the specialization of specially authorized bodies and institutions involved in criminal proceedings against minors, in particular, the creation of a separate system of courts for minors, special divisions within the structure of the National Police, training of prosecutors and lawyers, etc.; 4) minimization of punitive impact on minors and replacement by mediation procedures, etc.; 5) wide application of educational sanctions, while detention and deprivation of liberty are carried out in exceptional cases, as an exceptional measure.

It should be noted that the above provisions can be implemented taking into account the following areas: 1) accumulation of doctrinal knowledge regarding positive foreign experience, international acts regarding criminal proceedings involving minors; 2) highlighting directions for reforming the current legislation; 3) implementation of these directions in the current legislation; 4) practical implementation of these norms, which involves the creation of specialized institutions, special training of persons who will participate in criminal proceedings, etc.

It was noted that the lack of interaction and coordination of the activities of authorized state authorities when making decisions related to the direct implementation of state policy in the field of creating justice for minors is, in fact, almost the biggest problem to date.

Keywords: *investigator, prosecutor, investigating judge, criminal proceedings, minor, educational measures, pre-trial investigation, criminal proceedings.*

Постановка проблеми. Інститут кримінального провадження щодо неповнолітніх в Україні залишається недостатньо розвиненим, і таким, що не працює на ефективному рівні. Ще у 1991 році Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини, проте дотепер повною мірою не забезпечено реалізацію прав та не ратифіковано положення вказаного документу. За мету судової реформи ставиться функціонування кримінального провадження на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантування права особи на справедливий суд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, пов'язана з кримінальним провадженням за участю неповнолітніх, перебувала у полі зору багатьох науковців, серед яких Б. Б. Булатова, А. І. Дольова, В. В. Єгупов, Л. Л. Канівський, В. З. Лукашевич, В. Т. Томін, В. С. Шадрін та ін.

Метою статті є розкриття перспективи запровадження оновленої моделі кримінального провадження щодо неповнолітніх в Україні.

Виклад основного матеріалу. Актуальним завданням науки кримінального процесуального права є розробка теоретичних рекомендацій та практичних пропозицій щодо побудови такого за змістом і формою кримінального процесу, який би відповідав сучасним європейським стандартам у

цій сфері, де одним із напрямків його розвитку є вдосконалення кримінального провадження щодо неповнолітніх. В розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року» акцентується увага на подальшому розвитку системи правосуддя, дружнього до дитини, а також упровадження ювенальної юстиції [1].

З приводу сказаного справедливою є думка Ю. О. Гурджі, що питання про напрями розвитку засобів кримінального процесуального забезпечення прав особи, має вихід на проблематику ефективності правозастосовного процесу в цілому, якому властиві деякі недоліки, а саме нечіткість, відсутність стрункості законодавчої основи, наявність прогалів з питань, що вимагають обов'язкової нормативної регламентації [2, с. 82]. На цей час найбільш виразною частиною правового регулювання кримінального судочинства щодо неповнолітніх слід визнати КПК України. У літературі вказується, що з усіх форм систематизації законодавства та права саме кодифікацію слід розглядати як найдосконалішу, вищу форму систематизації, як своєрідну форму правотворчості, під час якої здійснюється обробка нормативно-правових актів, що певною мірою змінює їх структуру (погоджує, усуває протиріччя,

об'єднує і т. ін.). Отже, положення чинного КПК України стосовно кримінального провадження щодо неповнолітніх повинні стати об'єктом для впровадження можливих змін у законодавстві.

Приділення уваги вдосконаленню правового підґрунтя цього провадження також обумовлено тим, що правові норми не тільки лежать в його основі, а й спрямовані на регулювання суспільних відносин шляхом визначення прав і обов'язків їх учасників. Зокрема регулювання суспільних відносин з приводу кримінального судочинства щодо неповнолітніх шляхом визначення прав і обов'язків його учасників.

У сфері кримінальної юстиції неповнолітні та правовідносини за їх участю визнаються як особливі, що відображується у змісті процесуальної діяльності під час кримінального провадження щодо цих осіб. З цього приводу вказується, що неповнолітній внаслідок особливостей психофізіологічного розвитку, обумовлених віком, потребує особливої уваги при вирішенні питання про можливість бути суб'єктом злочину та суб'єктом кримінальної відповідальності [3, с. 9].

Наукове обґрунтування особливого правового режиму кримінального провадження щодо неповнолітніх засноване на двох блоках чинників. До першого відносяться специфіка предмету (кримінальні процесуальні відносини за участю неповнолітніх), метод (у більшості випадків диспозитивний) та правового режиму врегулювання (позитивна дискримінація або протекціонізм). Другий блок чинників становить собою:

- особливості неповнолітніх як учасників кримінального провадження, яким притаманні фізіологічні, психологічні особливості і це стосується дитини у будь-якому статусі (заявника, підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого);

- специфіка тих кримінальних процесуальних відносин (суб'єктного складу, характеру, засобів впливу тощо), що виникають за участю неповнолітніх (наприклад, участь додаткових суб'єктів, які представляють (законні представники) або захищають (захисник) їхні права та інтереси);

- визнання на міжнародному рівні (Конвенція про права дитини, Пекінські правила тощо) особливості участі неповнолітніх у

відповідних відносинах, що передбачає необхідність врахування цього у нормах КПК України;

- використання засобів юридичної техніки щодо впорядкування у певну структурно-логічну єдність масиву норм КПК України, які регламентують кримінальне провадження щодо неповнолітніх [4, с. 49].

Відмітимо, що вказаний підхід до визначення правової форми кримінального провадження щодо неповнолітніх у науці кримінального процесу вважається правильним і щодо вирішення аналогічного питання в інших видах судочинства, зокрема, цивільному. Наприклад, Л. А. Кондрат'євою вказується, що враховуючи особливості процесуально-правового становища неповнолітніх осіб при розгляді справ за їх участю виникає необхідність формування спеціальних правил здійснення судочинства, де з точки зору законодавчої техніки це положення слід сформулювати шляхом виділення у структурі ЦПК України окремої глави «Провадження у справах досудового розгляду та судовий розгляд справ з участю малолітніх та неповнолітніх осіб» [5].

На основі сказаного можна стверджувати, що сукупність норм глави 38 КПК України утворюють самостійний інститут кримінального процесуального права, норми якого можна розглядати як правову форму механізму, у нашому випадку кримінального процесуального механізму, який забезпечує захист прав та законних інтересів неповнолітнього.

З огляду на сказане К. Г. Волинка характеризує цей механізм забезпечення як цілісне і якісно самостійне явище правової системи, яке є комплексом передумов, засобів та умов, які створюють належні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод, де елементами цього механізму є правовий статус особи, юридичні гарантії прав і свобод та загальносоціальні умови [6, с. 8]. З такою його характеристикою ми погоджуємося, до того ж вона знаходить свою підтримку в працях інших науковців. Необхідність дослідження такого механізму зумовлена тим, що в умовах проведення судово-правової реформи необхідно закріпити його у кримінальне процесуальне законодавство.

Реалізація завдання щодо реформування в Україні інституту кримінального провадження щодо неповнолітніх, який успішно діє в більшості європейських країн, неможливо без урахування

світового, зокрема європейського, досвіду в цій сфері, який стане запорукою ефективності та дієвості вітчизняної моделі кримінального провадження щодо неповнолітніх. В свій час Уповноважений Верховної Ради України з прав людини наголошувала: «Потрібна ювенальна стратегія держави – стратегія держави стосовно малолітніх. Отже, реформування кримінального провадження щодо неповнолітніх є актуальним і своєчасним кроком в Україні.

Доцільно відмітити, що деякі кроки, в більшості – організаційного характеру, були вже зроблені. Законодавець намагається керуватись не лише потребою здійснити зміни, інтегруючи наше законодавство до міжнародного, а й урахував особливості суб'єкта кримінального провадження, такі як фізичний, розумовий і психічний розвиток неповнолітніх, нестійкість їхнього характеру, незрілість мислення, схильність до наслідування поведінки старших за них і дорослих, неможливість повною мірою самостійно захищати свої права і законні інтереси.

Однак існуюча в Україні системна роз'єднаність діючих державних інститутів, що здійснюють кримінальне провадження стосовно неповнолітніх, не дозволила остаточно досягти позитивних результатів реформи кримінальної юстиції для неповнолітніх та в сфері захисту дитини від кримінального середовища. Саме відсутність взаємодії та координації діяльності уповноважених органів державної влади при прийнятті рішень, що стосуються безпосередньої реалізації державної політики в сфері створення юстиції для неповнолітніх, фактично була чи не найбільшою проблемою до сьогодні.

Саме тому в 2017 році з метою запровадження міжінституційної платформи для системного обговорення та вирішення проблемних питань розвитку юстиції щодо дітей, прийняття узгоджених рішень, що відповідають найкращим інтересам дитини, утворено Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх (далі – МКР), яка є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України. До складу даного органу увійшли представники Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства молоді і спорту, Міністерства освіти України, Національної поліції, Уповноважений Президента України з прав дитини, Уповноважений Верховної

Ради України з прав людини, представники Генеральної прокуратури України, міжнародних та громадських організацій, діяльність яких спрямована на захист прав дітей.

Серед завдань цього органу є реалізація Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, яка спрямована на розв'язання основних системних проблем юстиції щодо дітей, подолання прогалів у системі міжвідомчої взаємодії, забезпечення профілактичної, соціально-виховної роботи та роботи, спрямованої на ресоціалізацію неповнолітніх, які схильні до протиправної поведінки та вчинили правопорушення, а також на посилення захисту прав дітей, які потерпіли від правопорушень, зокрема насильницького характеру, та дітей, які є свідками правопорушень.

Досить цікавим і позитивним моментом є те, що одним із заходів реалізації вказаних завдань є підготовка експертною групою МКР законопроекту про правосуддя для дітей, яке шляхом заміни в країні каральної парадигми правосуддя на відновну має стати дружнім до них.

Не зважаючи на деякі позитивні кроки, у питанні реформуванні інституту кримінального провадження щодо неповнолітніх залишаються проблеми практичного застосування норм.

З огляду на сказане, необхідно звернутися до існуючих моделей кримінального провадження щодо неповнолітніх у зарубіжних країнах, у яких можна віднайти багато прогресивних підходів, за допомогою яких ці країни змогли знизити рівень підліткової злочинності. В свою чергу було б зовсім не розумно не скористатися досвідом інших держав, які змогли досягти позитивних зрушень у вирішенні цієї проблеми. Насамперед необхідно виділити моделі кримінального провадження щодо неповнолітніх, які існують у світі. Це англосаксонська модель, континентальна (німецька), скандинавська (шведська) модель та французька модель.

Англо-американська модель передбачає наявність відокремленого ювенального суду, який розглядає усі види правопорушень, вчинених неповнолітніми, за винятком тяжких злочинів. Такі суди чітко організовані та виокремлені в окрему судову систему. В органах поліції, прокуратури та органах виконання покарань наявні окремі підрозділи, які займаються виключно справами неповнолітніх. Судовий процес немає формального характеру і є спрощеним. Він

проходить за зачиненими дверима у вигляді співбесіди правопорушника із суддею. Однією із особливостей даної моделі є те, що суд широко співпрацює із місцевим населенням та благодійними організаціями під час вирішення справи.

Англосаксонська модель передбачає індивідуальний підхід до дитини та спеціальну процедуру судового розгляду справ про обвинувачення неповнолітніх.

Континентальна (німецька) модель передбачає наявність системи ювенальних судів, але на відміну від попередньої моделі, вони розглядають усі види правопорушень, вчинені неповнолітніми. Також передбачається наявність ювенальних прокурорів, спеціальних підрозділів поліції, соціальних служб та неурядових організацій. При призначенні покарання пріоритет надається альтернативним видам покарань, медіації та відновному правосуддю. Також широко застосовуються виховні санкції, а тримання під вартою і позбавлення волі здійснюється у виняткових випадках, як винятковий захід. Заходи виховання застосовуються для того, щоб не допустити вчинення повторних кримінальних правопорушень. Вони поділяються на вказівки та приписи надати допомогу у вихованні. Застосовуються також заходи примусу, такі як арешт, обов'язки та попередження.

Скандинавська (шведська) модель кримінального провадження щодо неповнолітніх не передбачає наявність окремих ювенальних судів, але в місцевому суді працює ювенальний суддя або створюється ювенальний відділ суду для розгляду справ неповнолітніх. Провідну роль серед державних інститутів, відіграє соціальна служба, організована за територіальним принципом [7]. Система ювенальної юстиції даної моделі має профілактичну та соціально-реінтеграційну спрямованість. Значного розвитку набули програми протидії ювенальної злочинності. Загальнонаціональну програму боротьби із злочинністю розробляють державні органи, а справою громадян є розробка локальних програм. Головним завданням ювенальної юстиції є примирення сторін та відшкодування шкоди. Через це більшість справ не потрапляють до суду і вирішуються на початкових етапах.

Французька модель ювенальної юстиції має реінтеграційну спрямованість. До елементів цієї моделі відносять поліцію, прокуратуру, ювенальні

суди, органи пробації та неурядові організації. Основною вимогою до організації ювенального правосуддя є те, що працівники відповідних органів повинні обов'язково мати спеціальну підготовку в сфері ювенальної юстиції. В органах поліції та прокуратури діють відокремлені ювенальні підрозділи, а ювенальний суд виділений в окрему судову інстанцію. Особливістю є те, що на неповнолітнього правопорушника заводиться соціальне досьє, а суддя поміж розгляду справ про правопорушення займається ще й дітьми з групи ризику, які ще не вчинили протиправних дій.

Аналізуючи згадані моделі можемо підсумувати, що Україна значно відстає у проведенні реформ даного типу. Кримінальна юстиція щодо неповнолітніх в Україні має каральні прояви, з чим ніяк не можна погоджуватися громадянському суспільству, оскільки діяльність цієї системи тільки шкодить нормальному розвитку соціальної, демократичної і правової держави.

Найбільш актуальним і наболілим питанням у запровадженні оновленої моделі кримінального провадження щодо неповнолітніх є створення окремих судів у справах неповнолітніх. Існуюча сьогодні спеціалізація ювенального правосуддя стала додатковим навантаженням на суди загальної юрисдикції, через що приписи КПК України та Закону України «Про судоустрій та статус суддів» виконуються не завжди. Надмірне навантаження суддів загальної юрисдикції, особливо в період судової реформи призводить до неможливості судді повно та детально дослідити конкретну справу, де обвинуваченим є неповнолітній. Крім того, у суддів відсутні спеціальні знання у галузі дитячої педагогіки, психології тощо.

Дані уповноважені особи є звичайними суддями, які здійснюють розгляд кримінальних справ загалом, однак які підпадають під вимоги щодо стажу та морально-етичних якостей. Судді, уповноважені на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх за українським законодавством не звільняються від розгляду проваджень щодо повнолітніх злочинців, однак справи щодо неповнолітніх є пріоритетними. Із судових статистичних даних, які попередньо зазначалися, спостерігається доволі велика тенденція вчинення злочинів неповнолітніми, тому така політика розподілу розгляду справ перевантажує роботу суддів чим

зменшує виховну функцію, яка виступає основною у ювенальній юстиції зарубіжних країн.

Необхідність формування відокремленої системи ювенальних судів знайшла свою підтримку серед науковців Н. Ю. Максимовою, Н. М. Крестовською, Г. Терещук та іншими. Слушною є думка В. І. Мірошніченка щодо необхідності врахування позитивного досвіду, а саме: 1) спеціальна підготовка всіх учасників судового процесу за участю неповнолітнього та складання спеціального іспиту на право займатись такою діяльністю; 2) розгляд питань кримінального та сімейного права одним суддею,

знайомим з проблемами конкретної дитини [8, с. 27].

Висновки. Отже, в Україні потрібно формувати оновлену модель кримінального провадження, спрямовану на якнайповніше забезпечення прав та законних інтересів неповнолітнього. Потрібно зосереджувати увагу на зменшенні карального впливу на неповнолітнього, а застосовувати виховні заходи, які допоможуть останньому стати на шлях виправлення.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 230-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-p>.
2. Гурджі Ю. Ефективність кримінально–процесуальної форми юридичного процесу. *Юридична Україна*. 2006. № 12. С. 82.
3. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2005. 210 с.
4. Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх: монографія. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Друкарня Мадрид, 2016. 252 с.
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
6. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2000. 182 с.
7. Ювенальна юстиція: український та зарубіжний досвід: Методичні рекомендації, 2017. URL: <https://www.ztobljust.gov.ua/image/yuven%20just.doc>.
8. Мірошніченко В. І., Івановська А. М., Чудик-Білоусова Н. І. Окремі проблеми становлення ювенального права в Україні. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3(47), С. 20-33.

References:

1. Pro skhvalennia Kontseptsiï Derzhavnoï sotsialnoï prohramy “Natsionalnyŭ plan diŭ shchodo realizatsiï Konventsii OON pro prava dytyny” na period do 2021 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukraïny vid 05.04.2017 № 230-r. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-p>.
2. Hurdzhi Yu. Efektyvnist kryminalno–protsesualnoï formy yurydychnoho protsesu. *Yurydychna Ukraïna*. 2006. № 12. S. 82.
3. Honchar T. O. Nepovnolitniŭ yak sub'iekt vidpovidalnosti za kryminalnym pravom Ukraïny: avtoref. dys.... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Odes. nats. yuryd. akad. Odesa, 2005. 210 s.
4. Romaniuk V. V. Kryminalne sudochynstvo shchodo nepovnolitnikh: monohrafiia. Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv: Drukarnia Madryd, 2016. 252 s.
5. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18 bereznia 2004 roku № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
6. Volynka K. H. Mekhanizm zabezpechennia prav i svobod osoby: pytannia teorii i praktyky: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyïv, 2000. 182 s.
7. Yuvenalna yustytysii: ukraïnskyŭ ta zarubizhnyŭ dosvid: Metodychni rekomendatsii, 2017. URL: <https://www.ztobljust.gov.ua/image/yuven%20just.doc>.

8. Miroshnychenko V. I., Ivanovska A. M., Chudyk-Bilousova N. I. Okremi problemy stanovlennia yuvenalnogo prava v Ukraïni. *Universytetski naukovi zapysky*. 2013. № 3(47), S. 20-33.